

BEKKER ZSUZSA

Deák nemzetgazdasági nézetei

„...a’ szorgalomnak két hatalmas rugója van:
– szabadság és tulajdon;
két hatalmas ösztön ad a’ polgárnak erőt,
's lelkesedést a’ hon védelmében, 's e’ két
ösztön: szabadság és tulajdon;
's csak két erő köti biztosan a’ népet honhoz
's törvényhez, 's e’ két varázserő:
szabadság és tulajdon.”

*Deák Ferenc: Követjelentés
az 1837–40-iki országgyűlésről*

Deák Ferenc elsősorban jogtudós és államférfi. Bár nemzetgazdaságtannal mint szaktudománnyal tüzetesen nem foglalkozott, 1. jogalkotóként szembesült a törvények és jogszabályok közgazdasági tartalmával, állást foglalt gazdasági összefüggéseikkel és kihatásaikkal kapcsolatban, 2. államférfiként több lényeges gazdaságpolitikai kérdésben nyilvánított megfelelő érvekkel alátámasztott, határozott gazdasági világméretű tükröző véleményt. Közgazdasági kérdéseket főként munkássága első felében vizsgált közvetlenül. A reformországgyűléseken a földbirtokviszonyok, az úrbéri kérdés, a hitel, a kereskedelem, a közlekedés, s ezen belül is a vasútpolitika ügyében fejtette ki véleményét – döntően a jogalkotás és jogviták részeként. A tanulmány ezen túlmenően két fontos gazdaságpolitikai témában, a német vámszövetséghez való csatlakozás és a védegyleti mozgalom kérdésében mutatja be álláspontját. Különösen érdekes a Védegylettel kapcsolatos magatartása, ahol a nyilvánosság előtti érvelése – mérlegelt politikusi állásfoglalás alapján – eltér a magánvéleményétől. Pályájának csúcspontján, legnagyobb hatású korszakában, a kiegyezés körüli időkben, a gazdasági kérdések közvetlen kezelését már szakértő tanácsadói végezték.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B10, N13.

* A tanulmány Az adott szó embere című, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Központi Könyvtára által 2003. október 21-én, Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett minikonferencián tartott előadás szerkesztett változata. A konferencián még egy jogi és egy történelmi témájú előadás hangzott el. *Stipta István*, a Miskolci Egyetem jogtörténeti tanszékének intézetigazgató egyetemi tanára Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és hatalomról címmel, *Deák Ágnes*, a Szegedi Tudományegyetem Új- és Legújabbkori Magyar Történeti tanszék docense Deák és a Habsburg Monarchia címmel tartott előadást.

Huszár Ernőné, a BKÁE Központi Könyvtárának főigazgatója egyúttal Deák emlékkiállítását nyitott meg, ami 2003. december 30-áig állt a látogatók rendelkezésére. A könyvtár munkatársai Az adott szó embere címmel katalógust készítettek, amely tartalmazza Deák műveinek és a róla szóló írások katalógusát is. Összeállították: *Alföldi Istvánné* szerkesztő, *Abuné Grasselli Edit*, *Martin Iringó* és *Orosz Ágnes*. A kiállítás

Reformkori kényszerek vagy bölcs modernitás?

Deák Ferenc nem tekintette magát nemzetgazdásznak, elsősorban jogtudós és államférfi volt. Többször kifejezésre is juttatta, hogy tüzetesebben nem foglalkozott ezzel a tudományággal. Politikusként mégsem kerülhette el soha, hogy nemzetgazdasági kérdéseket érintsen. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, nemcsak véletlenszerűen és öntudatlanul használt gazdasági érvelést törvényhozási és politikusi működése során. Gazdasági megfontolásait világosan és határozottan kiemelte, gondosan artikulálta nézeteit. Jogi tevékenysége nevezetes nemzetgazdasági eredményekkel áll kapcsolatban, akár mint árszféki ülnök vagy táblabíró megyéje szűk keretében, akár mint kodifikátor a törvényhozásban, akár mint az új alkotmány teremtője érvényesítette véleményét és elképzeléseit.

Deákot mi sem közgazdászként kívánjuk feltüntetni vagy felfedezni. Olyan komplex nézeteket valló politikusnak, államférfinek és jogtudósnak szeretnénk láttatni, akinek a törvényhozási és politikusi működéséhez szervesen hozzá tartozott nemzetgazdasági és társadalmi vonatkozások mérlegelése. Nem szacikkek vagy értekezések voltak nézeteinek hordozói, illetve *irodalmi megjelenési formái*, hanem *követjelentések, országgyűlési hozzászólások, nyilvánosság előtt elmondott beszédek és magánlevelek*.

Alaptudománya tehát a jog, de mint tudatos politikus, a nemzetgazdasági és társadalmi összefüggéseket is látókörében tartotta. Közgazdaságtantól teljesen függetleníthető jogtudományban azonban már százada diszciplináris tagolódásának örvendő, a szakszerűséget egyre inkább kihangsúlyozó tudósok sem hittek. Kautz így ír: „Az emberek szerzési vágya és üzlettevékenysége, tömeghatásában csak meghatározott jogi rend alapján foglalhat helyet, tehát állami létet feltételez: minden gazdaság, mint államilag és jogilag körül határozott, egyidejűleg politikai jellemű is ép úgy, mint az állam, mint a megvalósult jogélet rend (...)” (*Kautz [1868b]*). Ezt a felfogást üdvözölhetnénk úgy is, mint korunk új intézményi iskolájának egyik leágazását.¹ Ennek ellenére az „új” jelző már a következőképpen jelenik meg a Deák gazdasági nézeteit elemző ugyancsak ritkaságszámba menő közgazdasági munkák egyikében, több mint száz évvel ezelőtt (*Hegedüs [1876] 182. o.*): „A tudományos irodalomban csak ujabban állott elő egy iskola: mely a jogtudomány és a nemzetgazdaság viszonyait nyomozza (...). E tanból folyólag a jogászok a magán és közjog terén egyaránt vizsgálják a törvények nemzetgazdasági és társadalmi hatását; a nemzetgazdák pedig a jogi és politikai intézményeknek nyújtanak fogalmakat (pénz, társulat, vasút, részvény, forgalom, hitel, bank, uzsora, fényezés, szavazatjog, birtokfelosztás stb.) és anyagot.” Majd így folytatja: „(...) ez csak a tudományban új irány, de a gyakorlati életben mindig is érvényesült a jogi és nemzetgazdasági intézmények kölcsönös hatása”.

Deák nemzetgazdasági nézeteit ebben a legitimációs keretben érdemes elemezni, voltaképpen a 19. század végi tudósok is így tették; s nem önálló közgazdasági tantételek megformálását vagy értelmezését kell számon kérnünk írásain és egyéb megnyilvánulásain.

Közeleti pályája két nagyobb korszakra osztható. Az első 1833-ban a pozsonyi ország-

rendezésében közreműködtek: *Molnár László, Demecs Éva, Katona Júlia, Merényi Zsuzsa, Orosz Ágnes és Tanner Tímea*.

A kiállítás és a vele szorosan összefüggő szakmai rendezvény egy immár hagyománnyá váló, évenként visszatérő program, amely akár egy jubileumi évforduló, akár egy könyvbemutató kapcsán közgazdasági gondolkodásunk történeti kincseit próbálja felmutatni az érdeklődők számára.

A tanulmányban az idézetek betűhíven követik az eredeti források írásmódját.

¹ A napjainkban terjedő és egyre szövevényesebb tagolású új intézményi iskola is látókörében tartja a jog és közgazdaságtan kapcsolatát. A piacon kívüli intézményekre e látásmód javarészt úgy tekint, mint a gazdasági tranzakciókat korlátozó térbeli és az időbeli távolságok leküzdésének eszközére vagy feltételeire. Az intézmények létrehozása vagy fenntartása kapcsán felmerülő költségeket ezekben a térbeli és időbeli „szakadásoknak” az áthidalása racionalizálja. A *jogi közgazdaságtan*, amelyet olykor együtt emlegetnek a *property rights* elméletekkel, olykor pedig külön, éppen erről az intézményi hálóról szól.

gyűlésen való fellépésétől az 1848/49-es forradalomig terjed; a második 1860-tól, az Októberi Diploma kiadásától indul, s 1876-ban bekövetkezett halálával záródik le. Közgazdasági kérdéseket főként munkássága első felében vizsgált közvetlenül. Pályájának csúcán, legnagyobb hatású korszakában, a kiegyezés körüli időkben, a gazdasági kérdések közvetlen kezelését már szakértő tanácsadói végezték. A kiegyezéskori generáció tudatában Deák úgy is élt, mint aki a közgazdasági kérdések tisztázását külön szakértelmi területnek tartja. Ezt a problematikát akkor Lónyai Menyhértre, Csengery Antalra bízta leginkább, szakértőként nagyra tartotta Kautz Gyulát, illetve Weninger Vincét.

Gazdasági jogalkotás

Pályája kezdetén Magyarország közgazdasági viszonyai kezdetleges állapotban voltak. A „tulajdon és szabadság” általa is vallott és sokszor hangoztatott követelményének szállóigévé vált együttese nem jellemezte a közállapotokat, a nép nagy része egyiket sem élvezte. A bírhatóság joga nem mindenkit illetett, de még a birtokosokról sem volt elmondható, hogy a korabeli gazdálkodási szabadság modern feltételeivel, például hitel, rendelkeztek volna.

Nemzetgazdasági nézőpontból a létező intézményi keret és a gazdasági fejlődés érdekeinek szembenállása tekinthető a korszak egyik markáns jellegzetességének. Kautz összegezésében ez így hangzik: „az anyagi érdekek az alkotmányiakkal, a közgazdaság követelése a közjogiéval mind nagyobb *ellentétbe kezdenek jöni*, s a nemzet messzebb látó fiai felismerik és vallják már azt, hogy az ősmagyar alkotmány, úgy mint van, a közgazdasági reformok égető szükségességével szemben, jó részben *tarthatatlanná vált s gyökeres reformokra szorul.*” (Kautz [1868a] 251. o.) A gazdasági fejlődés feltételeinek megteremtése elengedhetetlenné tette az intézményi és jogi reformok megkezdését és véghezvitelét; ennek nemzetgazdasági követelményei egyben köz- és magánjogi feladatokat is jelentettek.

A feladatmegoldások fontos színtere volt az országgyűlés, melynek Deák 1833. május 1-jén lett tagja. Az 1832/36-os és az 1839/40-es országgyűlés követeként számtalan nagy magán- és gazdaságjogi kérdés előkészítésében, vitájában, utólagos értékelésében vett részt, majd a büntetőjogi törvénykönyv létrehozatalán dolgozott fáradhatatlanul. Halála után összegyűjtött beszédei (Kónyi [1882–1898]) világítottak rá arra, hogy a megye- és országgyűlések kapcsán kifejtett ténykedése a gazdasági kérdéseknek milyen széles körét fogta át. Kónyi Manó nagy szorgalommal és gondnal összeállított gyűjteménye, amely az 1829–1847 közötti beszédeit tartalmazta, 1882-ben jelent meg. A Kónyi-gyűjtemény megkönnyítette Deák törvényhozási tevékenységének részletes kutatását. A nézeteiről köztudatban élő kép jellege és lényege nem változott, az akkori nemzedéknek inkább az okozott meglepetést, hogy az 1848 előtti időben az úrbéri kérdésen, az örökváltságon és földbirtokviszonyokon kívül milyen sokat foglalkozott a hitel, a kereskedelem, a közlekedés és vámpolitika kérdéseivel is.² Az időbeli áttekinthetőség megkönnyítésére, Deák közgazdasági reflexiókat tartalmazó fontosabb beszédeit és követjelentéseit tematikusan csokorba gyűjtve – táblázatos írásunkban is – bemutatjuk.³

² A törvényhozás menetében elmondott gazdasági jellegű megjegyzései és érvelése két tanulmányban van részletesebben feldolgozva. Egyik közvetlenül halála után, 1876-ban jelent meg, a Törs Kálmán által szerkesztett kötetben (Törs [1876]), ahol Hegedüs Sándor tárgyalja Deák nemzetgazdasági nézeteit. Részletezőbb áttekintés nyerhető Fenyvessy Adolfnak a *Budapesti Szemle*ben megjelent hasonló című tanulmányából. (Fenyvessy [1882]), amikor is már rendelkezésre állt a Kónyi-gyűjtemény. A közgazdasági szakirodalomban nem is található több, Deák gazdasági nézetére vonatkozó önálló tanulmány.

³ A szövegek Kónyi [1882–1898] és *Wlassics* [192?] gyűjteményében, valamint Deák híres követjelentésében (*Deák-Hertelendy* [1840]) találhatóak. Ahol nincs külön jelölés, ott országgyűlési beszédre utalunk.

Deák Ferenc közgazdasági reflexiókat tartalmazó fontosabb országgyűlési
és kerületi beszédei, követjelentései

1832/36-os országgyűlés

- *Földbirtokviszonyok, úrbéri ügy, örökváltság*
A földesúr nem tulajdonosa az úrbéri telkeknek. 1833. augusztus 19.
A jobbágyok birtokképességéről. 1833. szeptember 4.
Az úrbér tárgyában. 1833. november 13.
A hitbizományokról. 1834. július.
A jobbágyok örökváltságáról. 1834. november 10., december 10.
A jobbágyok személy- és vagyonbeli bátorságáról. 1834. december 30.
- *Adóügy, adózás elvei, adózás*
A kisajátításról. 1834. október 21.
A deperditák, valamint a nemesek által bírt jobbágytelkek adózása. 1834. október 16.
- *Tulajdonlás kérdése általában*
Vasútpolitika. 1835. február 17. (Nemzeti vs. társasági tulajdon kérdése.)
Kerületi ülés. 1836. február 3. és követjelentés. (Ki finanszírozza a vasutat, vasútügy és exportképesség összefüggése)

1839/40-es országgyűlés

- *Váltó- és társulati törvény*
Követjelentés, 35–42. o. (A váltótörvény nemzetgazdasági hatásai.)
 - *A kereskedőkről szóló törvénycikk*
A kereskedelem szabadságáról. 1840. április 3.
Követjelentés. (Kamatos kamat kérdése, kamatveszteségek.)
 - *Bank-, hitel ügy, részvénytársaságok*
Követjelentés, 39–42. o. (Nemzeti bank fontossága, pénzügyi biztonság.)
 - *Adó*
1840. április 14., 30. (Igazságos adórendszer vagy kevés adó.)
 - *Gabonaexport, ármaximálás*
Kerületi ülés. 1839. november 29. (Gabonaár maximálás kérdése.)
 - *Vasútépítés, -finanszírozás, közmunkák*
Kerületi ülés. 1839. december 6. (Kisajátítási jog, alku szükségessége a vállalkozókkal.)
Országos ülés. 1839. december (A privilegialis évek elteltével a tulajdon lehetőleg szálljon vissza az államra.)
-

Birtokviszonyok, tulajdonlás

Az 1832/36-os országgyűlésen tevékenyen részt vett az úrbéri viszonyok szabályozásában és sok nemzetgazdasági szempontból figyelemreméltó nyilatkozatot tett a kerületi és országos gyűléseken.⁴ Kijelentette, hogy ahol a nemesség nagyszámú, ott szegény is, küzdött azért, hogy a jobbágytelket bíró nemes is fizessen adót. Azt vallotta, hogy a zsellérek a népnek nemcsak a legszegényebb, de egyszersmind a leghasznosabb osztályát képezik.

A *birtoknagyság* tekintetében kibontakozott vita kérdésében az úrbéri telkek méretének maximálása mellett lépett föl. Míg egyébként a szabad birtok mellett harcolt, addig – főként gazdasági megfontolásból – élesen ellenezte a jobbágytelkek határtalan összev-

⁴ A kérdést általában tárgyalja *Kautz* [1868a] (313–322. o.), Deák felszólalásait *Törs* [1867] (32–39. o.) és *Fenyvessy* [1882] (3–5. o.). A szövegek *Kónyi* [1882–1898] és *Wlassics* [192?] gyűjteményében találhatóak.

sárlását. Ennél is fontosabb volt számára „a szegény jobbágnak boldogsága s a statusnak közjava, mert nem az a boldog ország, hol legtöbb gazdag ember, hanem az, hol legkevesebb szegény ember vagyon.”⁵ Többen érveltek amellett is, hogy a földbirtok szerfeletti elaprózása sem előnyös. A megalkotott törvény a jobbágytelkek szétदारabolása ellen lépett fel, s csak bizonyos határig engedték meg a felosztást (1836. IV. és V. t. c. 4. és 9. §.). A maximumra nézve végleges megállapodás nem jött létre, s külön törvényt nem is alkottak. Széchenyi később a nemesi birtok vonatkozásában erőteljesen képviselte azt az álláspontot, hogy ötvenholdas birtokminimumot állapítsanak meg.

A birtokviszonyokról mondott beszédei közül közgazdasági szempontból az örökváltásról szólók a legérdekesebbek. A *jobbágyok birtokképessége*, költözködési szabadsága és az *örökváltás* kérdésében többször szólalt fel.⁶ Leghíresebb mégis az 1834. november 10-én elhangzott gondolatmenet, amely Kölcsey nem kevésbé nevezetes szavai után hangzott el (*Wlassics* [192?] 123–130. o.). Mindkét szónoklatot áthatja a materiális és morális érvelés egyidejűsége, a kétfajta indoklás egymást erősítő alkalmazása. Kölcsey szűkkeblűséggel vádolja a kormányt, mert csupán önmagát nézni, s egyedül az adófundus lehetséges növelése érdekli. A közös érdek mindenki számára az – érvel tovább –, hogy a társadalom minden tagját egyformán kösse a hazához a szabadság és tulajdon.

Ezután emelkedett szólásra Deák, s kifejtette, hogy a törvényhozás kötelessége kettős: egyfelől a jobbágyok azonnali segítségre szorulnak, szűkös helyzetükön enyhíteni kell, másfelől, távlatosan és mindenki érdekében kell „a jövődre is figyelmeztetve, egyszerűen önmagukat is az emberiség méltóságára emelni és kifejteni a kebleikben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak leginkább szabadság és tulajdon által nevelkedhető varázs erejét.”

Kimutatja, hogy az örökváltás egyaránt érdeke a jobbágnak, a földesúrnak és a közösség egészének. Nyer a földesúr, mivel a földet olyan magas áron adja el, amelyet egyébként nem kapott volna meg. Nyernek a jobbágyok, akik megkettőzött iparkodással tehetősek, szabadok és boldogok lesznek. Nyer a közjó is, mivel a földek a megváltás után számosabb, vagyonosabb, műveltebb és megelégedettebb polgárokat táplálnak, továbbá a birtokok értéke, azaz a közvagyon, a közterheket nem viselő nemesi földek értékét sokszorososan meghaladja. Beszédét azzal zárja: „csak ott igazán boldog a haza, hol a földet szabad kezek művelik, ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik.”

Voltaképpen a vezető reformerek érvelésmódja azonos volt, hasonló szellem lengte át megszólalásaikat. Wesselényi is azzal próbálta meggyőzni a „tekintetes rendeket” híres nagykirályi beszédében (Nagykároly, 1934. december 9.), hogy gazdasági önérték szől amellett, hogy az önkéntes örökváltáshoz hozzájáruljanak, saját tulajdonuk feletti rendelkezési joguk szerven csorbát, ha nem adhatják el a földet parasztjaiknak.

Ismeretes, hogy e fényes beszédek akkor eredménytelenek maradtak. Ugyanakkor közvetlenül és közvetve is elősegítették a magyar közgazdasági gondolkodás magasabb szintre emelkedését. Ennek egyik példája a Robot és dézma című munkák keletkezése a negyvenes években. Gróf Batthyány Kázmér, aki a Védegylet elnöke is volt, 200 aranyból álló pályadíjat tűzött ki nemzetgazdasági tárgyú munkák megírására, amelyet Hetényi János, Királyi Pál és Ploetz (Érkövy) Adolf nyert el 1844-ben három azonos tárgyú, a robot és dézma nemzetgazdasági szerepéről készített értekezésével (*Hetényi–Király–Ploetz* [1848]). Ploetz Adolf tanulmányát kifejezetten Deáknak azokkal a szavaival kez-

⁵ 1833. július 23-i nyilatkozata. Hasonló érveket hozott fel, amikor 1834. július 12-én indokolta a hitbizományok eltörlésére adott szavazatát (*Wlassics* [192?] 119–122. o.).

⁶ A földesúr nem tulajdonosa az úrbéri telkeknek (1833. augusztus 19.), A jobbágyok birtokképességéről (1833. szeptember 4.), A jobbágyoknak személy- és vagyonbeli bátorságáról (1834. december 30.) (*Wlassics* [192?]).

di, amelyeket e cikk is mottóul választott. E pályamunkák érvelésmenetén szintén érezni lehet a meggyőzésnek az igyekezetét, a kifejtett nézeteknek azt a sajátosságát, hogy nagyon kényes ügyben, a tulajdonszabadság kérdésben – ami százados privilégiumokat és beidegződéseket érintett – a „döntéshozókat” kell meggyőzni korábbi álláspontjuk megváltozásának szükségességéről. Ezt több szempontból hasonlóan teszik, mint ahogy a nagy országgyűlési beszédekben Deáknál, Wesselényinél vagy Széchenyinnél tapasztalták, összegyűjtve a lehetséges érveket az örökváltság elfogadásának előnyeiről, a gazdasági fejlődést előmozdító szerepéről.

Meglehetősen nagy szerepe volt Deák beszédeiben a közmunkáknak, a vasútépítésnek, s ezzel kapcsolatban a *kisajátítás jogának* és az *állami tulajdonlás* kérdéseinek is.⁷ A kor legmodernebb infrastrukturális vállalkozása számtalan olyan jogi és gazdasági kérdést felvetett, amelyeket korábban nem kellett még átgondolni. Deák mind az 1832/36-os, mind a 1839/40-es országgyűlésen többször foglalkozott e kérdések gazdasági előfeltételeivel és következményeivel is. A vasútépítést a gazdasági versenyképesség növelése elengedhetetlen eszköznének tekintti. Az építés a magyar viszonyok között – mondja 1836-ban – alkalmasint csak magánegyesületek révén lehetséges, mivel „publicus fundusunk nincs”. Minthogy azonban a hálózatnak a közjót kell szolgálnia, felvetődik a kérdés, nem szükséges-e, hogy bizonyos idő elteltével a vasút az államra szálljon. Végül is azt gondolja, hogy jó volna a vállalkozókkal olyan alkut kötni, amely alapján a vasút a későbbiekben is az „ország rendelkezésére” állhatna. „Mert a kereskedés annál élénkebb és virágzóbb, mentül olcsóbb a közlekedés és szállítás, annál fogva legjobb volna, ha minden utibért el lehetne törölni, de ha ezt a tatarozásnak (...) tetemes költségei miatt elérni nem lehet, kívánatos legalább, hogy a lehetőségig leszállítassék, a mit csak úgy remélhetünk, ha az ilyen communicationális eszközök valaha az ország kezére jutnak s így privát nyereséges jövedelem kútforrásai lenni megszűnnek.” – idézi követjelentését *Fenyvessy* [1882] (17. o.). Amikor azonban az országgyűlés 1939-ben az ügyet tárgyalta, akkor Deák a visszaszállás módozataiban kissé elbizonytalanodott, mivel tudta, hogy a magánérdek megfelelő ösztönzése nélkül nehéz befektetőt találni e nagy tőkeigényű ágazatban.

Hitel, kereskedés, pénz- és adóügyek

A földbirtokviszonyokon s az általában vett tulajdonviszonyokon, tulajdonszabadságon kívül a *hitel, kereskedés, közlekedés* és *vámpolitika kérdésével* is sokat foglalkozott. Az 1839/40-es országgyűlésen a *váltó- és társulati törvény* elfogadása bírt kiemelkedő jelentőséggel. Deák közgazdasági nézeteit ebben az időben nemcsak az országgyűlésen elmondott beszédein keresztül lehet elemezni. Az 1840. július 28-ai zalavármegyei gyűlésnek bemutatott követjelentése fontos kiegészítő forrás (*Deák-Hertelendi* [1840]). A jelentés működésének indoklását is tartalmazza, képet ad nézeteiről, liberális reformelveiről, amelyek tevékenységét vezérelték.

A „kereskedőkről” szóló törvénycikk tárgyalásánál (1840. április 3). a városok követelése ellenében védte a kereskedelem szabadságát. A követelés ugyanis az volt, hogy kereskedő csak az lehessen, aki 1. bizonyos megszabott tőkét tud felmutatni, 2. erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkezik, 3. akadályozni kívánták idegenek bejövetelét, továbbá 3. képesítési kikötéseket is előírtak volna. Deák sorra vette mindezeket a kikötéseket, és gyakorlati példákkal bizonyította, hogy részint fölöslegesek, részint kijátsz-

⁷ A kérést és a kapcsolatos Deák-beszédeket részletesen tárgyalja *Fenyvessy* [1882]. A gazdaságtörténet-szek és jogtörténet-szek számára a vasútkérdés s az ezzel kapcsolatos jogalkotási tevékenysége gazdag anyagot jelent. Ehelyütt azonban csak a különböző tulajdonformák gazdasági vonatkozásait emelem ki érveléséből.

hatók. A csomag egészét a kereskedés és közvagyonosodás érdekeivel ellentétben állónak ítélte.

Küzdött az ellen az indítvány ellen is, hogy kamatmaximumot szabjanak meg. A törvényben megállapított maximális kamatláb ebben az időben a kereskedés akadálya volt, mivel olyan alacsony szintre szorította a szedhető kamatot, hogy nem volt kifizetődő a hitelező kereskedő számára. Végül is azt javasolta – feltehetően kompromisszumos megoldást keresve –, hogy a törvényes maximum szabálya alól a mesterségekből és kereskedésből származó követelések után számított kamat legyen kivéve, míg a kereskedői üzleti tevékenységen kívül nyújtott hitelezés maradjon alávetve a kamatplafon szabályának.

A normális piacgazdasági kereteket létrehozó gazdasági törvénykezés számtalan olyan kérdést érintett, amely ma szűken vett, részletező vagy kis jelentőségű szakkérdésnek számítana, ám akkor szemléletformáló szereppel bírt. Ilyennek minősül például a kamatos kamattal kapcsolatos törvényi szabályozás kérdése is.⁸ Deák Ferenc rámutatott, hogy nem megfelelőek az érvényben lévő uszoratörvények, mivel azok a kamatos kamat szedését uszoranak tekintik. Követjelentésében ezt írja: „A kamatok rendes fizetését gyakran hosszú évek során elmulasztván az adósok, ez által nemcsak jó lelkű egyes hitelezők károsodnak, hanem számos alapítványok is tetemes csorbulást szenvednek, mert a kamatoknak évenkénti hasznát elvesztik; sőt épen e miatt sem állhatnak fenn biztosan hazánkban olyan közhasznú intézetek, melyeknek gyarapodása évenként pontosan fizetendő kamatok hasznaira vagyon számolva. Különösen érezhető volt e hiány nálunk azért, mert törvénykezésünk hibás rendszerénél fogva több évek kellettek a világos adósságok törvényes úton behajtására; s ha valamely pontosan nem fizető adósnak fölmondattott is a tőke, a hitelező mégis elvesztette kamatjának kamatját.” (*Deák–Hertelendi* [1840].)

A *váltótörvény nemzetgazdasági hatásáról* igen részletesen mondja el véleményét követjelentésében (*Deák–Hertelendi* [1840] 36–42. o.). Többek között ezt írja: „A hitelnek és kereskedésnek, melyek nélkül korunkban nemzet virágzó nem lehet, leghatalmasabb eszközei a váltók és legerősebb támaszai a váltótörvények. A váltók hajdan csak egyszerű eszközei voltak a pénzek átszállításának, mely durva erőszak véres harczainak azon korában mindig sok költséggel és gyakran veszélylyel is járt. Utóbb azonban mindinkább elterjedtek azok, mert forgathatásuk által sokszorosán nevelik a forgásban lévő pénzmennyiséget.” Kimutatja, hogy a váltótörvény hiánya a hitelviszonyokra rossz hatással volt, majd így ír: „A magyar kereskedés tehát egyedül a forgásban lévő pénzmennyiségre vala szorítva, s azt nem nevelhette, a forgást gyorsabbá nem tehette azon eszközök által, melyeket más nemzetek részben annyi sikerrel és oly fényes eredménnyel használnak. Káros hatással volt a természetők osztályára is, mert hitel és szorgalom, természet és kereskedés, mindig viszonyos kapcsolatban állanak. Hol a hitel hiánya, a forgásban lévő pénznek sekély mennyisége, s annak lassu forgása miatt a kamatláb magasabban áll, ott a mezei gazdaság javítására és ez által a természetésnek nevelésére vagy az ipar és szorgalom egyéb ágainak megállapítására s terjesztésére szükséges tőkéket sokkal nehezebb megszerezni, nehezebb a kölcsön vett pénznek vagy kamatját nyereséggel ismét szorgalommal kiteremteni, s ezért a fekvő birtok ára alantabb áll, a természetés kisebb, s az egész nemzet összes értéke bizonyára kevesebb.”

Ez az elemzés azért is fontos, mert bemutatja, hogy a váltótörvény szabályozása nemcsak közvetlenül a pénzforgalmat, s a monetáris kategóriákat (kamat, hitel) érinti, hanem a reálgazdaság egészére, a reálgazdaság fejlődésére szintén kihat, végső soron a nemzeti vagyon értékét emeli. A hatást ugyanakkor Deák pénzügyi szempontból is komplexen

⁸ Bezerédj István egy kerületi ülésen – 1839. november 25. – azt indítványozta, hogy az adósnak szabad legyen magát a kamatok kamatának fizetésére kötelezni, ami akkor ellentmondott az érvényben levő törvénynek.

látja át. A váltótörvény minden előnye s hasznos volta mellett, fél annak veszélyeitől is. Úgy gondolja, megfelelő bankrendszer nélkül nem lehet teljes jótékony hatása.⁹ A hitel és kereskedelmi rendszer modernizálását összekapcsolja a kor másik nagy kérdésével, a *nemzeti bank* felállításának szükségességével. „A nemzeti bank felállítása hitelünk és kereskedésünk virágzására felette hasznos, sőt multhatatlanul szükséges volna s meg vagyok győződve, *hogy enélkül a váltó-törvények jótékony hatása is sokkal kisebb lesz; (...)* egy országos választmányt kívántunk megbízni (...) s ezen kívánatot ő Felsőgének felterjesztettük (...) arra válasz nem érkezett. Jövendőre tehát szükségesnek véljük, hogy a nemzet e tárgyat újabb buzgósággal felfogja s *annak létesítésére minden módot* megpróbáljon; *mert nélküle kereskedésünk szabad és független világkereskedelem soha nem lehet.*”

A reformkor törvénykezésében részt vevők számára a kor nagy, neuralgikus kérdése, a közteherviselés problematikája többször vízválasztóként jelent meg. A nemesi adómentesség privilégiumának megtörése, az *adózás* praktikus gazdasági és politikai gazdasági kérdései számos törvény kapcsán felmerültek. Deák ezektől a vitáktól sem maradt távol. Hozzászólásaiban a nagy adóelvekről alkotott elképzelése éppúgy felsejlik, mint a rész-kérdésekben elfoglalt álláspontja. A teljes anyag a törvényi szabályozás koncepcionális kérdéseinek és a belső huzakodásoknak egyaránt történelmi láttelele.¹⁰ Az adókérdéssel kapcsolatos alapállását már az 1834-es országgyűlésen kifejtette mondván, hogy a „közadók fundusa”, az adóalap „nemzeti fundus”, azt kisebbíteni nem áll a nemzet érdekében. Támogatja, hogy a nemesek fizessenek adót a jobbágytelkek után. Hangsúlyozza, hogy – mai szóhasználatnál élve – minél szélesebb és demokratikusabb az adóalap, annál biztosabb a befolyás. 1840-ben erről így fogalmaz: „a kormánynak érdekében fekszik, hogy a mennyire lehet *több* (nemes és nem nemes) *fundusból* fizetessék *ugyanazon adó*, mert ezáltal az a materiális haszna lesz, hogy *jobb erőben lévén az adózó*, kevesebb lesz a restancia (...).” (1840. április 14.) Az 1840-es országgyűlésen az adó leszállítását követelte, s kifejtette, hogy az adó mennyiségét a „status szükségé” határozza meg, melyet fedezni kötelesség, „hogy pedig a szükség megtudassék – folytatta –, szükséges, hogy a státus jövedelmei és kiadásai tudassanak, mert egyiket a másik nélkül megítélni nem lehet.” Ezzel az érveléssel voltaképpen egy olyan kormánytól kért alkotmányos költségvetési jogot, amely akkor nem tartozott felelősséggel az országgyűlésnek, elismerte ugyanakkor, hogy az adó jogosultságát az állam szüksége határozza meg.¹¹ Nem sokkal később kifejti, hogy mivel nálunk az adórendszer nem igazságos és zavaros, lehetőleg csökkenteni kell az adó mennyiségét. Bár ez az indítvány elsősorban az ellenzéki politikus, s kevésbé az „adószakember” szava, szakmai szempontból is kétségtelenül fennáll, hogy az aránytalan adó viselése a legterheesebb (1840. április 30.).

Deáknak az adóügy fontosabb volt annál, mint ahogy megszólalásainak számán és hangnemén mérhető lenne. Mikor megyéje olyan követutasítást adott, amelyet nem tudott nézeteivel összeegyeztetni, inkább visszavonult. Az 1843-as országgyűlésről az adózás kérdéseiben megyéjével fennálló véleménykülönbség miatt maradt távol. Az adómentesség privilégiumán nehezen tudott részt ütni a reformnemzedék.

⁹ A gazdasági intézményrendszer elemeinek felvázolásakor kiemeli a közkereseti s ezek között a részvénnytársaságok fontosságát is.

¹⁰ Deák adókérdésről vallott nézeteire *Hegedüs* [1876] tér ki bővebben, a tárgyalás során erre a munkára támaszkodom. A részkérdések tárgyalásától (adónemek fajtái, arányai stb.) azonban eltekintek.

Hegedüs Sándor (1847–1906) közigazdász, pénzügyi szakember, egyik szakterülete az adózás. 1885-től az Akadémia levelező, 1893-tól rendes tagja. *Fontosabb munkái*: A latin államok pénzügyi helyzete, 1865–1885. *Budapesti Szemle*, 1896. 47. köt. 185–242. o. Székfoglalója: Az adószemély tudományos és gyakorlati szempontból. Megjelent: *Értekezések a társadalomtudományok köréből*, 11. köt. 7. sz.

¹¹ *Hegedüs* [1876] itt két különböző adóelméleti iskolára utal (187. o.). Az állam szükségét és fejlődési

Gazdaságpolitikai kérdések

Két igen fontos gazdaságpolitikai kérdéssel kapcsolatos véleményét éppen azért tudjuk árnyaltan vizsgálni, mert a Kehidára visszavonult Deák, nem tartózkodva állandóan a politikai élet fő történéseinek színhelyén, magánlevelekben (is) kifejtette nézeteit. Mindkét kérdés a gazdasági fejlődés lehetséges meggyorsításának, illetve megindításának mi-kéntjét érintette. A reformkor vezéregyéniségei maguk is vagy bizonytalanok voltak állásfoglalásaikban, vagy nagyon különbözően ítélték meg a lehetséges megoldások módozatait. A német vámszövetséghez való csatlakozás és a védeyleti mozgalom ügye nemcsak szakmailag koherens nézetvilágára, hanem általánosan elfogadott tekintélyére, valamint óvatos, megfontolt politikusi magatartására is rávilágít.

Vámszövetség

1839-ben újították meg 25 évre a német vámszövetséget. A számítások azt mutatták, hogy működésének hat éve alatt az intézmény rendkívül kedvező hatást gyakorolt a tagok fejlődésére, egyes vélemények szerint ez idő alatt Németország megtízszerezte vagyonnosságát. A környező államok politikusai és gazdasággal foglalkozó gondolkodói közül sokan fontolgatták az esetleges csatlakozás előnyeit és hátrányait. Ekkor vetődött fel, hogy nem lenne-e célszerű Magyarország számára a csatlakozás. A megyéket és a sajtót egyaránt megérintette a dilemma. Ausztriában is jelentős volt a csatlakozáspártiak köre.

Több megyegyűlésen foglalkoztak a kérdéssel. A kereskedelmi viszonyainkról készített jelentésük következtetéseként Sopron megye választmánya lelkes körlevelet küldött szét, azt bizonygatva, hogy Magyarország nem tehet okosabbat, mint ha sürgeti a bécsi kormányt, hogy Magyarország az örökös tartományokkal együtt lépjen be a vámszövetségbe. A mértékadó közvélemény többsége inkább ellentétes nézetet vallott.

A sajtó árnyaltan tárgyalta a feltételeket és következményeket. Kimutatták, hogy a csatlakozást megelőzően fontos reformlépéseket kellene tenni, mint például az úrbéri kérdés megoldása, az ösiség és nemesség adómentességének eltörlése. Mi több, a védeyleti gondolat terjedése óta kezdett meggyökeresedni az a nézet is, hogy a Magyarország és Ausztria közötti közbenső vámoknak azelőtt sürgetett leszállítása vagy éppen eltörlése Magyarország ipari emelkedésének már inkább kárára lehet. Az osztrák kormány ellenben némi hajlandóságot mutatott a vámok megszüntetésére. A sajtóban megjelent érvelések rámutattak, hogy a csatlakozás nemcsak gazdasági eredménnyel, hanem beolvastó hatással is bír.¹²

Deák nagy tekintélyét jelzi, hogy Széchenyi elküldte számára Sopron megye körlevelét, és véleményét kérte. Deák a kormány tevékenységét gunyoros hangon jellemzi, a helyzet elemzésében tárgyilagos és gazdaságilag mérlegel, következtetésekor viszont már politikai és taktikai indokokat is felsorol.

igényét emelik adójocímme (például J.S. Mill és Roscher, ezt a felfogást fogalmazta meg Deák is), ezzel szemben az állam szolgálatára alapítják az adó jogosultságát, például Montesquieu, Mirabeau és Smith. Hegedűs figyelemre méltónak tartja Deák megfogalmazását az adott korban, de úgy véli, hogy ez nyilván nem tisztán nemzetgazdasági, hanem államjogi megfontolások alapján született.

¹² A vita egy része a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap*ban folyt, ahol Kossuth és a centralisták gazdasági szakembere, Trefort Ágoston is a csatlakozás ellen érvelt. Kossuth több cikkben foglalkozott a vámszövetség kérdésével (*Pesti Hírlap* 110, 111., 112, 113., 179. sz. A szövegeket lásd *Bekker* [2002b] 361–372., 380–383. o.).

„Igen tisztelt Barátom! – kezdődik 1842-ben írt válasza¹³ – Köszönettel küldöm vissza Sopronmegye választmányának tudósítását kereskedelmi viszonyainkról, (...). Az első szakaszt, melyben azok dicsértetnek, s elsoroltatnak, miket a kormány az ipar- és kereskedelem tekintetében tett és tenni engedett, úgy hiszem Nagy Károly írta, legalább az ő gunyszelleme vonul azon keresztül. Néhány kereskedési szövetség, mely sem költségbe, sem áldozatba nem került, egy-két vasút, melyet mások készítettek, s a kormány készítésüket megengedte, ismét néhány vasút rendeletben, de még nem természetben, a pesti híd, melyet ismét nem a kormány épít, melyre nézve érdeme az, hogy építésében talán még több akadályt tehetett volna, mint eddig tett, egyszóval mindazok, mik köszönettel említetnek, oly parányiak s mégis oly hangon vannak kiemelve, hogy mindenki, a kinek eszébe jut, a mit ipar és kereskedelem emelésére a kormány tehetett, s tenni kötelességében állott, és tenni mégis elmulasztott, (...) Sopronvármegye dicséretében s köszönetében éles és szándékos gunyolódást talál, mely annál igazibb és keserűbb, mert magyarok mondják, kikért a kormány (...) ezen nagy szónak teljes értelmében éppen semmit nem tett, elnyomására pedig szinte semmit – el nem mulasztott.”

Az ország gazdaságából nyomasztóan hiányzanak a gyárak – írja az elemző részben. A német tartományokkal a nyerstermékek sem állnak ki a konkurenciát a nagy szállítási költségekre való tekintettel. Amíg a belfogyasztás nem emelkedik, addig a nyerstermékek előállítására sem növekedne. „Mi, kik az ausztriai gyárak ellenében sem vagyunk képesek a gyáripart honunkban csak megindítani is, hogyan remélhessük ezt egész Németország ellenében?” Magyar törvényhatóság részéről idő előttinek tartja a felvetést a kormány számára. Azt gondolja, hogy a csatlakozás Ausztria esetében is „inkább külpolitika kérdése, mint az ipar és mezőgazdaság előmozdítása”. A kérdést a politika emelte napirendjévé. Ha Bécs politikai okból csatlakozásra szánná el magát, az Magyarország gazdaságára bizonytalan következményekkel járhatna. Nem biztos, hogy nem vetnének ki magasabb fogyasztási adókat, lehetséges, hogy a kormány kikötné magának a dohánymonopóliumot, kárpótlás és egyéb fizetések igényét vetné fel, s velünk fizettetne azon csatlakozásért, melyből nekünk alig lenne nyereségünk – sorolja aggályait.

Szokásos óvatossággal fogalmazza a következtetést: „Én tehát azt hiszem, jobb volna a dolgok kifejlődését bevárni, s az ajánlatot, ha tétenék, nem vakon megragadni s nem könnyelműleg visszalökni, a dolog nem sekély, következései jók vagy rosszak, mindenestre súlyosak, s azért komoly fontolgatást, s adatok kombinációját kívánják.” Kimondottan óv attól, hogy a magyar törvényhozás tegye meg az első lépést: „néhány magyar törvényhatóságok felszólalása a kormányt el nem határozza, s a dolognak még is árthat, mert lehet, hogy a kormánynak a követeléseit neveli, s e miatt kedvezés gyanánt dobják nekünk azt, a mit magunk kérünk, pedig ők óhajtották.”

Védegylet

A vámszövetségi példánál még sokatmondóbb Deáknak a Védegylet ügyében kialakított magatartása, ahol szakmailag lényegében a Széchenyi-féle vonal érvrendszerével ért egyet; az ellenzék egységének megőrzése miatt, gyakorlati politikusként ugyanakkor Kossuth védegyleti tevékenysége mellett sorakozik fel. A Védegylettel kapcsolatos vélekedés *közgazdaságilag* voltaképpen az *uralkodó közgazdasági és kereskedelmi tanok két különböző iskolájához való viszony indikátora*, politikai szempontból viszont az ellenzéki mozgalommal való szolidaritás vagy a kormányt irritálni nem kívánó politikai magatartás közötti választás kérdése.

¹³ Idézi Törs [1876] 63–65. o.

Az országos Védegyelet 1844. október 6-án alakult meg Pozsonyban, az országgyűlés utolsó napjaiban.¹⁴ Maga a védegyeleti mozgalom korábban kezdődött. Tolna megyében alkottak először egyesületeket a megyében található ipartermékek védelmére, amit több megye is követett (*Ferenczi* [1904] I. 422. o.). Az országos alakuló ülésen gróf Batthyány Kázmért választották elnökké, Kossuthot igazgatóvá – távollétében Deák is választmányi tag lett. Már másnap könyomatban kibocsátották az aláírási könyveket az alapszabályok kivonatával. Az alapszabály szerint a tagok kötelezettsége hat évre szól, amelynek a lényege az, hogy az aláíró becsületszavát adja: csak hazai mesteremberekkel dolgoztat, olyan iparcikkekből, amelyek Magyarországon kaphatók – tekintet nélkül a minőségre –, külföldit nem vásárol, nem csináltat, nem visel.¹⁵ Voltaképpen tehát egy protekcionista típusú, a hazai ipar fejlődését elősegíteni kívánó gazdaságpolitikai kísérletet, illetve egy összetartozási érzést fokozni kívánó politikai gesztusrendszert indítottak útjára.

Kossuth augusztusban kereste meg levélben Deákat a terv ismertetésével, amelyre hosszas fontolgatás után novemberben választott részletesen, komoly aggályokat jelezve.¹⁶ „A védegyelet nagyszerű eszme, oly nagyszerű, hogy az alatt a magyar jellem, félek, összeroskad. Sokat fontolgatám magamban e dolgot s kettő volt észrevételem. Egyik az: hogy nem lett volna-e jobb a dolog megindítását az országgyűlésnek berekesztéséig halasztani, nehogy az országgyűlésnek végnapjaiban kiadott királyi válaszoknak nem kedvező tartalmát sokan éppen a védegyelet korábbi megindításának tulajdonítsák; vagy talán az némi befolyással is legyen ezen királyi válaszok rossz tartalmára.” A taktikai megfontolás után érdemi kételyei is vannak: „Másik észrevételem az: hogy nem lett volna-e czélszerűbb a védegyeletet most kezdetben csak némely cikkekre szorítani. Melyek t. i. vagy azért, mert nálunk hamarosan előállíthatók, vagy azért mert nélkülözhetők, elsőbbséget érdemlettek volna. Így legalább nem zúdítottuk volna egyszerre minden külföldi érdeket magunk ellen, a kivihetőség könnyebb lett volna s a szőszegés ritkább; pedig a szőszegésre nem kell igen szoktatni a magyart, úgy is nagy hajlama van rá. Ezenfelül azon csekély pénzerőt, melyet e védegyelet talán összegyűjt, több sikerrel lehetett volna néhány cikk gyártásának emelésére fordítani, mintha az sokféle cikkek között megoszlik.” (*Ferenczi* [1904] I/423. o.) Felhossa a továbbiakban, hogy az amerikai példa sem bizonyult sikeresnek, pedig ott korlátozott céllal csupán az angol gyártmányok ellen alapították. Mégis megkönnyebbültek, mikor kibújhattak alóla, pedig szabad sajtóval rendelkező, demokráciához szokott emberek vállalkozása volt. Azzal zárja sorait, hogy feltehetően „megfontolatok minden legkisebb körülményt meleg érzéssel, de hideg számolással”, tehát biztosan jobban látják a helyzetet, mint ő. A „bukás azonban erkölcsi gyalázatot” jelentene.

Ilyen aggodalmakkal a háttérben hangzott el Deák híressé vált szentgróti beszéde 1845. február 9-én,¹⁷ amivel a közvélemény előtt beírta magát a védegyeleti mozgalom támoga-

¹⁴ A Védegyelet mint mozgalom célját és történelmi helyét ismertnek tételezem, csupán a legszükségesebb momentumokat vázolom a deáki magatartás és érvelés kontextusba helyezése miatt. Bővebben például *Kosáry* [1946] és *Kautz* [1868a], 385–451. o.

¹⁵ Mindenki kötelezhette magát többre és kevesebbre. A kötelezettség nem terjedt ki tudományos és művészeti tárgyakra, gyógyszerekre, a gazdaság és műipar segédeszközeire.

¹⁶ Kossuth hosszabb idő után 1844. augusztus 5-én kereste meg levélben Deákat. „Hangjából némi szemrehányás érzik, hogy Deák nem támogatta őt aktívan a Széchenyi ellen folytatott hosszú küzdelemben.” (*Kosáry* [1946] 60. o.) A továbbiakban aztán a védegyeleti tervet is közölte vele. Deák először röviden válaszolt, majd november 8-án elkezdett s november 21-én folytatott levélben fejtette ki aggályait. Deák november 27-én Wesselényinek írt levélben röviden megismételte nézeteit (*Ferenczi* [1904] I. 424. o.).

¹⁷ Deák gróf Batthyány Kázmér meghívására 1845. február 9-én Szentgrótra, a zalai kisvárosba volt ebédre hivatalos, ahol éppen egy védegyeleti fiók megalapítására nagyobb értekezlet gyűlt össze. Ebéd alatt Batthyány felkérte, hogy a délutáni gyűlésen szólaljon fel ő is.

A beszédnek nincs eredeti, írott változata, úgy maradt ránk, ahogy a *Pesti Hírlap* levelezője csaknem két hónap múlva a lap 443. számában (1845. március 30.) kiadta olyan formában „mennyire megjegyezhettem”. Szövegét lásd újabban: *Bekker* [2002b], 431–433. o.

tói közé, s amely nyilvánosan elhangzott gazdasági érvelései közül az utókortól is a legtöbb figyelmet kapta.

„Ipar és szorgalom boldogítja a népeket; hogy mi ezekben hátra vagyunk, senki sem tagadja, de hátramaradásunk okát sokan sokféleképpen keresik. Egyik azt mondja: a múlt idők mostohasága; a másik: nem, hanem a kormány; a harmadik: ez sem, hanem mi magunk vagyunk okai hátramaradásunknak. Mindegyiknek igaza van, legigazabbja mégis annak, ki mindezeknek összefolyásában találja az egész okot.” – kezdte érvelését. A saját felelősség azonban világos, mert míg „Ausztria gyárat állított, a magyar pedig könnyelműleg pazar fényezésnek adván át magát, a pénz nagy mennyiségben vándorolt át a haza határain, sokkal nagyobbban, mint kebelébe vissza. (...) Mely gazdaság évenként többet kiad, mint bevesz, annak előbb-utóbb tönkre kell mennie”. A rövid elemzés után diagnosztizálni kezd: „Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást apasztani.” (...) „míg más országokban a gazdagok jövedelmöknek fölőslégét iparüző honfiaik kezébe rakják, mi által az ipart és szorgalmat” előmozdítják, segítve a fejlődést, a belső fogyasztást és a mesteriséget űző osztályok felemelkedését, nálunk a „magyar átok”, a külföldi pazarló fogyasztás a válasz. A védegyeleti mozgalom helyesen, ennek megakadályozására született – mondja ezúttal. Megpróbálja kivédeni az ellenzők érveit, akik elsősorban gyárat, megfelelő törvényeket, nem pedig védegyeletet kívánnak. Véleménye szerint Magyarország esetében a passzív keret, amit a törvények által lehetővé tett gazdasági cselekvés esélye adna, nem elég. „Törvények az ipar és szorgalom elől csak akadályokat hárítanak el, maga pedig az ipar és szorgalom mindig a szociális téren marad;” – zárul a híres védőbeszéd gondolatmenete a Védegyelet mellett (*Bekker [2000b] 431–433. o.*).

Széchenyi, először nem gondolt a védegyelet ellen feltűnő fellépésre, csupán kijelentette, hogy nem lép be. Sok minden történt ezután kedve ellenére. Helytartótanácsi leirat érkezett, rosszallva, hogy felterjesztésköteles egyesületek jóváhagyás nélkül alakultak, ami a király tudomására jutott. Deák hosszabb felszólalása miatt az érintettek ezt nem vették magukra. Deák a következő, figyelemreméltó érveléssel hárított: a politikában igen célszerű taktika, nem védelmezni azt, mi egyenesen támadva nincs. Minthogy a leirat a védegyeletet egyenesen nem említi, védelmezni sem kell, s ha megtámadnák, akkor is csak az egyesülési szabadság általános eszméje mellett kell szólni.¹⁸ Ezt követően közölte a Pesti Hírlap 443. száma Deák szentgróti beszédét, s vált országosan nyilvánossá az úgy melletti állásfoglalása.

Ekkor szánta rá magát Széchenyi aktív fellépésre sajtóorgánumban, a Jelenkorban, ahol végül is egy 13 cikkből álló sorozat keletkezett A szentgróti levél elemzése címmel (*Széchenyi [1845]*). Az indító számban,¹⁹ felhasználva, hogy a beszéd szövege újságírói közlés alapján jelent meg, így ír: „A’ szentgróti levél előttem fekszik, s’ nem tudom bizton Deák szól-e vagy –o–?” Széchenyi részletesen kifejtette szakmai ellenérveit, ugyanakkor azt is szeretne volna elérni, hogy Deák a nyilvánosság előtt megszólaljon. Már a tizenegyedik cikknél tart, amikor a kulcsmondatok egyike továbbra is az, hogy „Nem, az teljességgel lehetetlen, mikép a’ szentgróti levél tartalma egész hosszában, mint írva van, Deáknak lehessen productuma.”²⁰ Deák azonban hallgatott, nem kívánt sajtópolémia bocsátkozni. Politikusi szempontja, az ellenzék egységének fontossága felülírta a Védegyelet várható gazdasági sikerével kapcsolatos véleményét.²¹

¹⁸ A leirat szövegén voltaképpen a zalai fiókvédegyeletet kellett érteni, ami Deák támogatásával alakult meg (*Ferenczi [1904] 430. o.*).

¹⁹ *Jelenkor*, 1845. május 18. 42. sz.

²⁰ *Jelenkor*, 1845. augusztus 3. 62. sz.

²¹ Tudjuk, hogy a Védegyelet igen kevés gazdasági eredménnyel járt. A mozgalom mellett álló Trefort is a szentgróti levéllel kapcsolatos vitában a *Pesti Hírlap*, 1845. 499. számában oly módon „védte” Deákot, hogy nem úgy szolt Szentgróton, mint Pozsonyban vagy Pesten tette volna.

Deák nézetvilága hiteles kortársi nézőpont tükrében

Deák gazdasági nézetvilága Széchenyiéhez állt közel, politikai, államférfiúi pályájának csúcán fontos gazdasági szakértői is a Széchenyi-koncepciót követők csoportjából kerültek ki. Széchenyi lényegében ismerte nézeteit, s ezért kapacitálta oly nagy erővel, hogy megszólaljon a védeyleti vitában. Politikusként is tisztában volt vele, hogy Deák szava nem közömbös lényeges ügyek kimenetele szempontjából. Az ádáz vita közepén, amikor gazdaságilag Széchenyi liberális és Kossuth protekcionista koncepciója, politikailag a radikalizmus és a mértékletesség csatázott egymással, a legveretesebb méltatás mégis a nagy fajsúlyú, akkor ellenfél pozíciójú Széchenyitől született meg. „Deák azonban oly hatalom, oly tekintély Magyarország terén, sőt neve annyira közbüroalmi, sőt európai már, és e' fölött, ha Kehidának hős árnyékait lakja is rendszerint, azért mégis oly melegséggel és buzgalommal vesz a' közdolgokban részt, miszerint nem lehet, sőt nem szabad, hogy az országos Deák azt, mit ráakasztnak közönyösséggel vagy philosophiai resignatióval hordja hátán; mert Deák szájából jött vagy abba letett minden szó, a' benne helyezett közbizalomnál fogva, olyan súly, mely (...) nagyot nyom”.²² Később még tömörebben így fogalmaz: „Mert az előkelő, a' közbizodalmat annyira, mint Deák bíró egyedek nézetei nem egyedül önsajátjuk, hanem egyszersmind a nagy közönségé, (...)”.²³

Deák feltehetőleg ezt mérlegelve vállalta a gazdaságpolitikai állásfoglalást, ami nem volt „önsajátja”. Amikor fokozatosan kialakult az a gazdasági szakértelemmel rendelkező generáció, akik képesek voltak professzionális szinten foglalkozni nemzetgazdasági problémákkal, akkor látványosan félrevonult közvetlen gazdasági megszólalásoktól. Nem esett abba a hibába, mint oly sokan a korban: a „nemzetgazdaság művelése, és az e *szakbeli ismeretek fitogtatása bizonyos divatszerűségre* emeltetvén (...) annak tanulmányozása módfelett felületessé s hiányossá vált, (...). Akkor is, mint mindenkor és mindenütt, nem kevesen lévén azok, kik távolról sem fogva fel e tanszak óriási nehézségeit, azt hitték, hogy valamint joghoz és politikához, úgy közgazdasági kérdésekhez is mindenki »egyszerű józan észszel hozzászólni, azokban ítéletet hozni képes«.” (Kautz [1868a] 473. o.)

Deák nézetvilága gazdaságilag koherens. Divatszerűség okán nem szükséges ráerőltetni, hogy ez koherens gazdasági kategóriákban kifejezhető, doktrínatudatos azonosulás lenne valamely ismert, jegyzett, névhez kötődő gazdaságelméleti áramlattal. Ugyanakkor a „szabadság és tulajdon” koncepció gazdasági, jogi és politikai érvényre jutásáért folytatott, gazdasági érveléssel is alátámasztott munkássága azzal a gazdasági nézetvilággal harmonizál, amely a magyar nemzeti liberalizmus jelentős hazai professzionális közgazdászainak is sajátja volt a korban. Kautz, a kor legnevesebb közgazdász, kifejező *ephiteton ornanst* használt írásaiban a század három nagyformátumú arculatformálójának jellemzésére: Széchenyi a „nagy státusférfiu”, Kossuth a „nagy agitátor” – s Deák a „nagy codifikátor” (Kautz [1868a], [1903]).

Irodalom

- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2002a]: A magyar közgazdasági gondolkodás. Gazdaságelmélet olvasmányok. 2. kötet, Aula Kiadó, Budapest, 856 o.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2002b]: Kossuth gazdasági írásai. Aula Kiadó, Budapest. 510 o.
- DEÁK FERENC–HERTELENDY KÁROLY [1840]: Követjelentés az 1837–40-iki országgyűlésről, Deák Ferencz és Hertelendy Károly, Zala vármegye követeitől.

²² *Jelenkor*, 1845. július 27. 60. sz.

²³ *Jelenkor*, 1845. augusztus 3. 62. sz.

- FENYVESSY ADOLF [1882]: Deák Ferencz nemzetgazdasági nézetei. Budapesti Szemle, XXXII. köt. 70. szám. 1–25. o.
- FERENCZI ZOLTÁN [1904]: Deák élete, I–III. MTA, Budapest.
- HEGEDÜS SANDOR [1876]: Deák Ferencz nemzetgazdasági nézetei. Megjelent: *Törs Kálmán* (szerk.): Deák Ferencz emlékezete. Deutsch. M., Budapest, 182–191. o.
- HETÉNYI JÁNOS–KIRÁLY PÁL–PLOETZ ADOLF [1848]: Robot és dézma erkölcsi és anyagi, mező- és státusgazdasági tekintetben. Beimel József, Pest, 391 o.
- KÁRPÁTI MANÓ [1906]: Deák Ferencz és Kossuth Lajos gazdasági reformeszméi. Kereskedelmi Szakoktatás, 7. sz.
- KAUTZ GYULA [1868a]: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Heckenast, Pest, 602 o. Változatlan utányomás: 1911. Reprint: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- KAUTZ GYULA [1868b]: Jogtudomány és nemzetgazdaságtan. Megjelent: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, I. köt. 5. MTA, Budapest, 38 o.
- KAUTZ GYULA [1903]: Emlékbeszéd Deák Ferencz fölött. Születésének századik évfordulója alkalmából. 1903. október 16. Langer Ede és fia, Budapest, 17 o.
- KÓNYI MANÓ (szerk.) [1882–1898]: Deák Ferencz beszédei, I–VI. Franklin társulat, Budapest, 1882–1898. Második bővített kiadás: 1903.
- KOSÁRY DOMOKOS [1946]: Kossuth és a védegyelet. Magyar. Tört. Intézet, Budapest.
- NÉV NÉLKÜL (–o– aláírás) [1845]: Deák Ferencz az országos védegyeletről. Pesti Hirlap, 1845. március 20. 443. sz.
- SZÉCHENYI ISTVÁN [1845]: A szentgróti levél elemzése. (1845. május 18., 25., június 1., 8., 15., 22., 29., július 6., 13., 27., augusztus 3., 10., 17.). Jelenkor, 1845. 40–66. sz.
- SZIGETHY GÁBOR (szerk.) [1981]: Deák Ferencz–Kossuth Lajos: Párbeszéd a kiegyezésről. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 69 o.
- TÖRS KÁLMÁN (szerk.) [1876]: Deák Ferencz emlékezete. Deutsch, Budapest.
- VÉDEGYELET [1844]: Alapszabály. 1844. október 6. Megjelent: *Bekker* [2002b] 470–473. o.
- WLASSICS GYULA (szerk., bev.) [1923]: Deák Ferencz válogatott munkái, I–II. Franklin, Budapest.